

***František X. Halas: Fenomén Vatikán.
Idea, dějiny a současnost papežství,
diplomacie Svatého otce, České země a Vatikán.***

1. vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2004, 759 stran, ISBN 80-7325-034-9.

F. X. Halas vydal nedávno objemnou knihu o dějinách vatikánské diplomacie, jež je rozsáhlým výkladem hlavních období více než půldruhého tisíciletí trvající existence státní doktríny papežského státu, zaměřeným na působení těch papežů, kteří zanechali v dějinách tohoto státu výraznou pečeť své činnosti. Autor sám v úvodní kapitole konstatuje, že „bylo velmi obtížné udržet přehlednost zpracované látky“, s čímž plně souhlasím.

Z hlediska zpracování obdivuji jeho plli v rozsáhlé heuristické přípravě a v dokonalé práci s odkazy, i když někdy mám dojem, že některé poznámky by spíše patřily přímo do hlavního textu.

Autor, který bezpochyby k napsání této knihy využil svého osmiapůlletého působení ve funkci velvyslance České republiky při Svaté stolici, si vytknul za úkol zachytit nejen dějiny papežského státu, ale především podat na historických faktech výklad ideje tohoto zvláštního státního útvaru a toho, co nazývá *politickou filozofií Vatikánu*. Pohybuje se tedy více v rovině náboženské ideologie než v oblasti reálné politiky a vatikánské diplomacie. Subjektivně je stoupencem této ideologie; jeho výklad je tam, kde to zpracovávaná látka nabízí, spíše obranou vatikánského stanoviska než pokusem o objektivní výklad, čímž práce dostává apologetický charakter. Nicméně i takto pojatá a velice pečlivě zpracovaná historie tohoto zvláštního státního útvaru je velkým přínosem v zaplňování „bílých míst“ v naší i světové historiografii.

Rozvrh knihy je poněkud komplikovaný, neboť je rozdělena do čtyř rozsáhlých tematických kapitol s množstvím podkapitol a s několika exkurzy. V první kapitole autor odpovídá na otázku, proč je právě římský biskup hlavou největší z křesťanských církví. Ve druhé podává historický přehled vývoje instituce papežství, a to především ve vztahu k světské moci, tedy ke státům a k jejich reprezentantům; čili všímá si role „církevního státu“, jehož prehistorie sahá do doby, kdy se křesťanství stalo státním náboženstvím Říše římské, a jenž přetrval v různé podobě do roku 1870.

Ve třetí kapitole již vstupujeme rokem 1929 do éry moderního Městského státu Vatikán. Je pro laika zajímavý i popisem struktur a orgánů této „dvojedíne“ instituce *Vatikán – Svatý stolec*. Tady už čteme o mezinárodní politice, diplomacii, smlouvách a v této kapitole autor zformuloval svou představu o roli papežství v současném světě.

Čtenář je uveden i do zákulisí *rozhodování* v řízení zahraničních záležitostí Vatikánu, které se odehrávají nejen v rovině mezinárodní, to jest mezinárodních vztahů, ale velice často přímo zasahují též do bezprostřední vnitřní politiky toho kterého partnerského státu. Podle autorova názoru v moderních dějinách katolictví šlo církvi vždy jak o cíle duchovní, tak rovněž o cíle světské, tedy o její majetkové záležitosti a o politický vliv v konzervativním smyslu. Tyto závěry lze vystopovat i na konkrétních případech, dotýkajících se naší politiky posledních let, a autor na tuto zvláštní stránku vzájemných vatikánsko-českých vztahů upozorňuje. Kdokoli koncipuje naši zahraniční politiku vůči Svatému stolci, bude patrně brát tyto závěry v úvahu.

Autor při svém působení v roli velvyslance u Svatého stolce poznal zřejmě velmi dobře „kuchyni“ vatikánské politiky, do jejíž tajů nás velmi zasvěcené uvádí a učí nás chápat její *zásady* (první zásadou je vždy prospěch katolické církve), *metodu* (církve je věčná, tedy nic neuspěchat), *symboliku* (jak dešifrovat různé výroky, papežovy projevy, texty

dokumentů) a nakonec i její *personální politiku*. Tyto informace jsou pro každého diplomata neocenitelné.

Z tohoto hlediska jsou ve třetí kapitole zvláště cenné autorovy poznámky o struktuře a fungování Svatého stolce a Městského státu Vatikán. Dozvídáme se, co je to biskupský synod, papežské rady, tribunály, papežův soukromý kabinet, úřady pro hospodářské záležitosti (officia), římský vikariát i soukromá papežova švýcarská osobní garda. A znovu je tu zopakována filozofie vatikánské politiky: Náboženství je účelem, zatímco politika jedním z prostředků sloužících náboženskému poslání. A je dobře si uvědomit čtyři okruhy (čtyři zdroje), z nichž podle autorova výkladu vyrůstá a je koncipována vatikánská politika:

- 1) Vnitřním okruhem je aparát Svatého stolce.
- 2) Druhým okruhem je katolické duchovenstvo, zejména biskupové.
- 3) Dalším okruhem jsou potom věřící laici.
- 4) Vnější kruh tvoří sympatizanti.

Z těchto okruhů čerpá podněty i papežská, respektive vatikánská diplomacie. Nedá příliš přemýšlení uhodnout, že zřejmě první dva jsou rozhodující.

Čtvrtá kapitola – jak už jsem naznačil v úvodu – je pro nás velmi zajímavá, neboť pojednává o nesnadném vztahu českých zemí a Vatikánu, respektive katolické církve a Čechů od dob habsburské monarchie, kdy se vytvářely kořeny a příčiny rozporuplného soužití katolické církve s obyvateli tohoto teritoria, což potom vedlo až k projevům protikatolických nálad v počátcích nové republiky po roce 1918. Tato kapitola končí výkladem návrhu textu *Smlouvy mezi Českou republikou a Vatikánem* z července 2002, který ovšem byl českým Parlamentem zamítnut.

Do jednotlivých kapitol jsou vkládány zvláštní „exkurzy“, jakési autonomní studie o některých tématech. Nás opět zaujme exkurz o vztahu Vatikánu k Janu Husovi či jiný o omluvách Jana Pavla II. za historické viny církve.

Napsání a vydání této knihy bylo finančně podpořeno grantem Ministerstva zahraničních věcí České republiky (MZV). Pro čtenáře, zabývajcího se studiem církevních dějin, vnitřního vývoje církve, její ideologie a jejího působení ve světské společnosti, přináší obrovské množství faktů, vysvětlení a názorů. Vyvolává však i řadu otázek, a to spíše názorového charakteru.

Autor recenzované práce zaváhal anebo nenašel odvahu pustit se do hlubšího popisu a rozboru některých úseků v dějinách církve, které velice silně vstoupily do světových dějin a v určitém slova smyslu jejich následky pociťujeme, zejména v mezinárodních vztazích a v zahraniční politice, dodnes. V posledním tisíciletí je takových období či problémů několik, dotknu se dvou krajních – křížových válek a vztahu Pia XII. k nacismu – a několika epizodických.

O křížových válkách se autor stručně zmiňuje pouze na dvou místech. Poprvé je to v souvislosti s papežem Urbanem II., který na koncilu v Clermontu v listopadu 1095 vyzval věřící k osvobození svatého hrobu v Jeruzalémě, obsazeném Turky, a podruhé se zmiňuje o čtvrté křížové výpravě, vyvolané papežem Innocentem III., při níž křižáci v roce 1204 místo tažení do Egypta vyplnili Konstantinopol a pokusili se „latinizovat“ byzantskou ortodoxní církev. To vše zvládl pouze asi ve třech odstavcích.

Přítom křížová tažení do Orientu (bylo jich celkem devět) se hrála obrovskou roli ve vývoji na Středním východě, kde po dvě století (12. a 13. století) neustálých bojů s muslimy byly udržovány do této oblasti násilím implantované katolické státy, a to až do jejich totálního krachu po bitvě u Akkonu v roce 1291. Po celou tu dobu v různé intenzitě trval muslimský „džihád“, jímž arabské obyvatelstvo odpovídalo na krutosti „Kristových bojovníků“. Paměť na tu dobu přetrvává dodnes a je stále aktuálním elementem v současné středněvýchodní politice. Křížová tažení měla i bezprostřední vliv na poměry v Evropě, zmítané boji mezi státy a státečky a bojem papežského úřadu o povýšení duchovní moci nad moc světskou. Vyhlášení a realizace křížových tažení měly určitý vliv na krátkodobé zklidnění poměrů v Evropě a na zastavení tamních drobných i větších válek.

Koncem 11. století dostala Evropa z iniciativy papeže nový sjednocující cíl a dobývá Orient, který je hospodářsky i duchovně na vyšší úrovni (stavitelství, výroba látek, nerostné bohatství, zemědělské plodiny, aritmetika, řecká filozofie). Jsou to první koloniální tažení pod ideovým krytím osvobození „božího hrobu“ a posléze ochrany poutníků k „božímu hrobu“, k nimž vyzývají soudobé panovníky papežové. Evropa z tohoto dotyku s Orientem profituje hospodářsky i kulturně, ale ztrácí morálně.

Vznikají bojové řády, ten zvláštní hybrid mnicha a vojáka, který ovšem skládá slib čistoty, cudnosti. Pro válečná tažení jsou třeba peníze a vedle italských bankéřů to jsou kláštery, které půjčují peníze šlechtě i králům, ale protože lichva je církví zakázána (dovolená pouze Židům), klášter půjčuje sto a dlužník upisuje rovnou sto šedesát.

Tato dvousetletá okupace Středního východu se ve svých důsledcích stále objevuje někde v pozadí i současné tamní politiky. Možná si měl autor přečíst alespoň jednoho arabského historika, píšícího o těchto událostech, neboť pohled z druhé strany je pro historika i politika nezbytný.¹

Papež Jan Pavel II. – jak píše autor v exkurzu VIII. *Omluvy současného papeže...* – se v březnu 2000 při bohoslužbě v bazilice sv. Petra omluvil za viny církve, přičemž podle autora „pokáním za křížové výpravy církev ústy Jana Pavla II. zavrhuje určitý druh spojení náboženství s politikou“ (Halas, 2004, s. 173). To měl autor možná rozvést na příkladu křížových válek, neboť jejich destruuující vliv v životě církve a následujícího politického vývoje v Evropě byl rozhodně větší, než jak autor stačil sdělit v oněch třech, čtyřech odstavcích. Pak by možná zformuloval jinak název podkapitoly *Papežství na vrcholu své slávy a moci (1198–1305)*, (Halas, 2004, s. 171). A jestliže potom v dalším napíše, že sedm avignonských papežů mělo „schopnosti... k řízení církve tak vysoké, a většina z nich vyrovnávala asketickým životem pompu, kterou jejich dvůr rozvíjel“ (Halas, 2004, s. 186), pak to poněkud nesouzní s papežem Klementem V., jenž byl prvním z těch sedmi, a s jeho milenkou Brunisendou, která ho všude následovala a prý ruinovala papežskou pokladnu tak, že ani prodej odpustků jí příliš nepomáhal. Tuto epizodu barvitě vylíčil někdejší ředitel francouzských archivů akademik Jean Favier v knize *Phillipe le Bel*.

Jenom zběžně se dotknu výrazného úseku církevních dějin, kdy po rozdělení církve na východní a západní (1054, Halas prosazuje spíše až rok 1204, kdy byl dobyt Konstantinopol) nastalo druhé kolo odštěpeneckých hnutí, končící v 16. století definitivním rozdělením křesťanského Západu, kdy jih a částečně střed Evropy zůstal věrný Římu, zatímco severní část přešla k různým odstínům protestantství. Byla to tři století pronásledování heretiků, inkvizice a odsuzování k smrti (podle Halase v souladu s tehdy platným kanonickým právem), a to k smrti „bez prolítí krve“, takže v plamenech. Hořely stovky heretiků (Kathaři, to jest z řeckého „čistí“, v katolické propagandě však zlí, německy „Ketzer“, česky „kacíři“), křížová výprava povraždila albigenské na jihu Francie, němečtí rytíři obsazovali východní Prusy, hořel Jan Hus, byla Bílá Hora a třicetiletá válka atd. Nevnučuji autorovi, aby se přehraboval v drastických dramatech církve té doby. Nelze je však pomínout, mnohdy překrývají to uslechtilé, co z církve vyzářovalo.

O tyto věci se dodnes vedou spory. Halas se drží tehdejšího po staletí platícího kanonického práva, má svůj výklad, nepřipouští jiný. Například to, co v jedné interpretaci je nazýváno „protireformací“, v jeho interpretaci je „katolickou reformací“. Možná, že by měl alespoň dát své vysvětlení některým zaběhnutým pojmům, v české historii například „rekatolizaci“ českých zemí, prováděné „germanizací“.

Nicméně lze souhlasit s jeho pojetím Bílé Hory (exkurz X. *Papežství a Bílá Hora*) v tom smyslu, že to nebyla občanská válka, ale konflikt měl mezinárodní rozměr a že papež bezvýhradně podpořil Habsburky. („Všechny jiné ohledy šly stranou, když šlo o osud katolického náboženství ve střední Evropě.“ /Halas, 2004, s. 224./ Podstatné je ovšem to, co následovalo ve třicetileté válce a po ní.)

Jsou to zdánlivě notoricky známé věci, ale v 17. století se v důsledku náboženských válek, a to znamená i v důsledku vatikánské politiky, změnila nejen konfesní, ale i politická

mapa Evropy a opět tu máme jistý fenomén, který v některých rysech dodnes ovlivňuje v určité míře současné mezinárodní vztahy. A tady mohl být autor mnohem podrobnější.

Další poznámka směřuje k jeho podání vatikánské politiky v období druhé světové války, či spíše od zvolení kardinála Pacelliho papežem Piem XII. v roce 1939, a to zvláště vůči rozbitému Československu, ale i nacistickému Německu, židovskému problému či Slovenskému státu. Uvádím to proto, že stále ještě vedle historicky prokázaných faktů existují mýty a dohady, které autor zbytečně opomíjí, vynechává, nekomentuje.

Mnichovská dohoda ze září 1938 byla Vatikánem rutinně kritizována, avšak nijak silným hlasem. To bylo přirozené. Ale po celou válku se vatikánská politika soustředila na Slovensko (Karol Sidor byl v roli slovenského velvyslance u Svatého stolce od června 1939 až do konce války), zatímco Benešovy snahy (započaté již v roce 1941) dosáhnout jakéhosi uznání československé vlády v emigraci Vatikánem vyznívaly po celou dobu války naprázdno. Halasem uváděný důvod Vatikánu, že československý vyslanec u Svatého stolce Radimský vydal naši legaci Němcům, je slabý, další důvody přebírá z pamětí Jaromíra Machuly *Vatikán a Československo, 1938–1948*. (Machula, původně kněz, byl československým legačním, respektive církevním radou ve Vatikánu). V nich je známý argument, že papeži šlo především o osud katolíků v českých zemích, a proto nechtěl zhoršovat vztahy s Berlínem, aby se nacisté eventuálně nemstili na katolících atd. Toto zdůvodnění však neobstojí, neboť Hitler na Vatikán nebral žádné ohledy a v „protektorátě“ nacisté masakrovali katolíky i nekatolíky.

Tady bylo třeba provést hlubší sondu do politiky Pia XII. Jeho politická kalkulace bezpochyby směřovala i do příští poválečné doby a vedle duchovních otázek vycházela též z pragmatických geopolitických úvah. Slovenský katolicismus byl určitě ve Vatikánu vysoce hodnocen, zatímco český převažující agnosticismus nijak nepřitahoval. V čem spočívaly ony geopolitické úvahy, kterým se ani Vatikán nevyhnul? V roce 1942 se v různých politických kruzích v protihitlerovské koalici začalo silněji mluvit o poválečném federativním uspořádání střední Evropy (například Churchill či úvahy o československo-polské federaci). A v rámci těchto úvah se v katolických kruzích objevila myšlenka o poválečné „Podunajské federaci katolických států“, jež by mohla mít podle některých Slováků své řídicí sídlo v Bratislavě. Propagátorem byl snad Karol Sidor, myšlenkou podunajské federace se v emigraci zabýval i bývalý československý předseda vlády Milan Hodža. Tato myšlenka snad nacházela ve vatikánských kruzích pozitivní ohlas; bylo by zajímavé vědět, byla-li tam vtělena do nějaké koncepční varianty, anebo šlo jen o úvahy či o jakési kombinace?

Domnívám se, že Halas, který měl možnost studovat ve vatikánském archivu, se měl této problematice více věnovat a eventuálně uvést věci na pravou míru. Papež Pius XII. byl problematická postava s údajnou sympatií k nacismu z třicátých let. Z potřeby vnést trochu světla do této kapitoly vatikánské historie dostalo se v šedesátých letech papežského svolení studovat v tajném vatikánském archivu období druhé světové války poprvé a symbolicky izraelskému historikovi Friedländerovi, který se ovšem narodil v Československu a mluví dobře česky. Nezaznamenal jsem, že by Halas jeho práce využil.²

Vatikán tedy během války nepodpořil Benešovu ideu kontinuity Československa. Halas připouští, že podporoval myšlenku slovenského separatismu (dodává ovšem: „... *byť snad jen zdánlivě*“ /Halas, 2004, s. 584/). Beneš tedy po válce oprávněně vyžadoval, aby příští vatikánský zástupce v ČSR znovu žádal o agrément, byť by to byl i předválečný nuncijs Ritter. Pius XII. tuto podmínku přijal.

Touto epizodkou autor konečně vstoupil od strany 584 do období poválečné historie vztahů mezi Vatikánem a Prahou, jež je obsahem několika posledních podkapitol čtvrté kapitoly knihy.

Text je hutnější, podrobnější a zejména ve vylíčení problematiky po roce 1989 ukazuje na osobní podíl, respektive účast autora ve vývoji těchto vztahů, ale také bohužel na až příliš osobní zaujetí těmito problémy. Autor se zde zabývá událostmi, jako jsou návštěvy

vysokých představitelů obou stran, a dešifruje vatikánské výroky; v podtextu je však přítomen stále ústřední problém vztahů – ekonomické zajištění katolické církve v České republice, přičemž autor zdůrazňuje, že restituce církevního majetku není nejdůležitější částí tohoto problému.

Je mi ovšem záhadou, proč autor neklasifikuje tyto problémy z pohledu jedné i druhé strany. Například majetkové restituce po roce 1989 byly provedeny v rozsáhlé míře (daleko větší než v jiných státech bývalého východního bloku), přičemž část církevního majetku byla vrácena v rámci tzv. výčtových zákonů, ale pak se vyskytly též určité překážky. Ku prospěchu výkladu by zde jistě bylo dobré více objektivizovat výchozí pozice obou stran.

Celkově je tato poslední část – čtvrtá kapitola a z ní hlavně historie od roku 1918 – dobře zpracovaná a napsaná a též nejceněnější z hlediska smyslu vypsání grantu Ministerstvem zahraničních věcí České republiky.

K interpretaci prezentované autorem recenzované práce bych však měl několik poznámek, týkajících se určitých konkrétních historických událostí a faktů. Jde například o aféru kolem oslavy 510. výročí upálení Jana Husa. Československá vláda se v roce 1925 dohodla na kompromisu, že oslava bude motivována státně a národně. V interpretaci Halase však prezident Masaryk zavrhl jakýkoli rezervovaný postoj ke stanovisku Vatikánu v kauze „Jan Hus“ a své protikatolické smýšlení dal najevo *ostentativně* (formulace Halase) tím, že převzal záštitu nad oslavami. Poté nedávno instalovaný nuncius Marmaggi na znamení protestu opustil Prahu.

Může být ale jiná interpretace. T. G. Masaryk dal najevo své národní smýšlení a v souladu se svým pojetím českých dějin se oslav zúčastnil spolu s předsedou vlády Švehlou. Naopak nuncius jednal zbrkle, nediplomaticky, odjel a v dopise ministru zahraničí Benešovi si dovilil napsat „... *účast prezidenta republiky a ministerského předsedy na oslavách Jana Husa je stejně urážkou* [Vatikánu – pozn. aut.], *ať již tato účast byla oficiální či neoficiální*“ (Tuto citaci z dopisu Halas ovšem neuvádí.)

Uvádím tento příklad proto, že autor recenzované práce mohl ve svém osobním zaujetí přece jen přemýšlet o určité vyrovnanosti svých soudů. Vždyť při trochu přísném měřítku bychom mohli říci, že se nuncius vměšoval do československých vnitřních záležitostí! Avšak v jiném případě je autor zdrženlivý, když se zmiňuje o působení nového nuncia Ciriaciho, který do Prahy nastoupil v roce 1928. Ten v roce 1931 přinutil tehdejšího pražského arcibiskupa dr. Kordače k rezignaci, což Halas uvádí bez toho, aby informoval o meritu sporu. Bylo to snad kvůli jednomu jedinému pastýřskému listu, v němž arcibiskup celkem mírně odsoudil metody, s jakými se zacházelo s dělnictvem? Mimořádně, církev přece nemohla pominout, že to byla doba nejhlubší hospodářské krize.

Jiná otázka se týká toho, čemu Halas říká nová vatikánská „*Ostpolitik*“ z poloviny šedesátých let, kterou začali kardinál Cassaroli a papež Pavel VI. Tento papež, kterého italský pravicový tisk nazýval „rudým papežem“, poměrně zajímavě zasahoval do mezinárodních vztahů, o čemž se autor nezmiňuje. Kladně se stavěl ke svolání celoevropské konference o bezpečnosti (Helsinky), v rámci komise „*Iustitia et Pax*“ zřídil stálý mírový výbor, odsoudil požidovštění arabské části Jeruzaléma atd. Byl to nový jev ve vatikánské politice, která vystoupila z určité strnulosti, ovšem v tehdejších oficiálních Československu narazila na neprostopnou hradbu. Zdá se mi, že Halas činnost tohoto papeže obešel velice skromně. Celkem pochopitelně se věnoval Cassarolimu, který sepsal poměrně podrobné paměti.

Musím učinit ještě poslední poznámku, která se týká výkladu okolností, za jakých se připravoval text zatím Parlamentem neschválené Smlouvy mezi Českou republikou a Vatikánem. Autorův výklad celkem vyčerpává nutné reálie, v jedné otázce by však měl jít do větší hloubky. Vliv České biskupské konference na vztahy církve ke státu a katolické církve k jiným církvím, na vatikánskou politiku vůči České republice, to znamená na bilaterální vztahy Vatikán – ČR, je po mém soudu silný, možná rozhodující, a čtenář by tudíž patrně uvítal zasvěcenější autorův pohled na tento stav.

V závěru bych autora upozornil, že jedno jeho tvrzení je nerozumné. Končí svou knihu zbytečně varovným konstatováním, že neschválení dohody mezi Českou republikou a Vatikánem vrátilo vztahy mezi katolickou církví a státem do bodu před započítím jednání o smlouvě, a tak došlo k odkladu řešení problémů. A poněkud vizionářsky se táže, „*koho odkládání poškodí více, zda českou katolickou církev, její mezinárodní ústředí ve Vatikánu anebo Českou republiku. Mám zato* [zní poslední autorova věta – pozn. aut.], *že v této knize bylo podáno sdostatek podkladů k tomu, aby se čtenář sám rozhodl, jakou dá na tyto otázky odpověď.*“ (Halas, 2004, s. 673.)

Z formulace vyplývá, že F. X. Halas dospěl k závěru, že poškozen bude český stát. Takhle ovšem otázka nestojí, neboť diplomacie není fotbalový zápas, ale hledání kompromisu, přičemž bych autora nechtěl nechat na pochybách, že si dopracování této smlouvy a její ratifikaci přeji.

Závěrem mohu znovu konstatovat, že autor odvedl obrovskou práci heuristickou, myšlenkovou i formulační. Jeho knihu lze číst, ale je nutné ji především studovat. Shromáždil spoustu zajímavého materiálu a nevyhýbal se ani kontroverzním problémům v dvoutisíciletém životě církve, i když jeho vysvětlení někdy hraničí až s ospravedlněním dobovým kontextem. Jeho text vyzývá k otázkám i k polemice, což je dobře, neboť neunavuje monotónností.

Jaroslav Šedivý

¹ Viz např. Maalouf, Amin: *Les croisades vues par les Arabes*. Paris: Edition J'ailu, 1985, 317 stran. Autor, narozený v Libanonu, píše o křižácích: „Zůstali dvě století ve Svaté zemi, loupili a vraždili ve jménu božím. Tento barbarský vpád Západu do srdce muslimského světa znamenal začátek dlouhého období úpadku a tmářství. V islámu je pocíťován ještě dnes jako znásilnění.“ (Maalouf, 1985, s. 27.)

² Viz Friedländer, Saaul: *Pius XII. a Třetí říše*. Vyšlo v překladu z francouzského vydání v Praze, 1964, 201 stran.